

Een nieuws gebouwde Concertzaal in de Poelestraat

Wija Friso

Inleiding

In de jaren 2004/2007 vond een bouwhistorisch onderzoek plaats naar het Concerthuis aan de Poelestraat 30 (afb.1). Het Concerthuis bestaat uit een groot woonhuis aan de straat met daarachter een zalencomplex¹.

Afb. 1. Het Concerthuis aan de Poelestraat 30 omstreeks 1925. Achter het grote voorhuis bevinden zich drie achterhuizen en een groot zalencomplex. Foto: P.B. Kramer, collectie RHC Groninger Archieven.

In de 16e eeuw was achter het bestaande grote woonhuis aan de Poelestraat een achterhuis gebouwd van één bouwlaag. Dit achterhuis bezat een kelder met tongewelf en besloeg toen niet de volle breedte van het voorgelegen pand, zodat aan de oostzijde een plaatsje overbleef. Later werd een tweede achterhuis achter het eerste gebouwd en bij die gelegenheid werden beide achterhuizen met een verdieping verhoogd. Restanten van de eikenhouten kapconstructies zijn behouden.

Een derde achterhuis moet in de 18e eeuw of kort daarna in het verlengde van de eerste twee achterhuizen zijn verzezen. De aard van het metselwerk en de

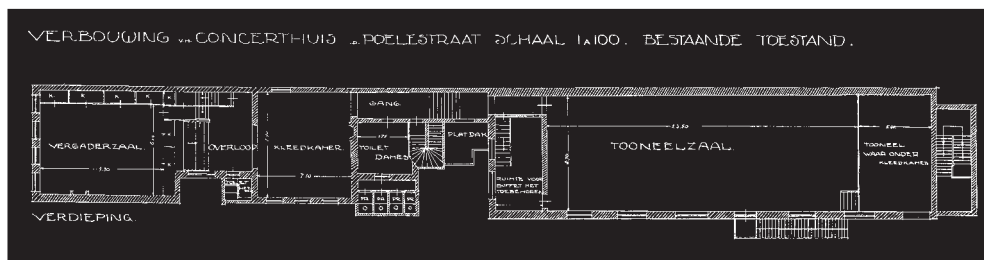
1. Tel 2007.

Afb. 2. Detail uit kadastraal minuutplan. Kaart: collectie Dienst RO/EZ.

aanwezige balklaag boven de eerste verdieping ter plaatse van dit derde achterhuis wijzen op een datering in de 18e of 19e eeuw. Het bouwdeel moet al aanwezig zijn geweest toen circa 1808/1809 het zalencomplex werd gebouwd (afb. 2).

De komst van het zalencomplex betekende een belangrijke functiewijziging van het voorhuis en de drie achterhuizen. Een brede gang werd tegen de westwand van het pand aangelegd om zo het zalencomplex te kunnen bereiken. Daarvoor moest een doorbraak worden bewerkstelligd dwars door verschillende bouwdelen heen. Scheidingswanden van achterhuizen werden rigoreus doorgehaakt en de vloer boven de kelder van het eerste achterhuis moest worden verlaagd waarbij het tongewelf werd gewijzigd. Alleen zó kon men zonder de nodige stoepen en trappetjes van het oude voorhuis in het nieuwe zalencomplex komen. De consequentie was dat de kamers in het achterhuis een stuk kleiner werden. Aanwezige haardplaatsen kregen door de aanleg van de gang naast de vertrekken een wat merkwaardige plaats. Dat is onder andere nog te zien op de plattegrond die architect Eelkema in 1923 maakte voor de zoveelste verbouwing van het Concerthuis (afb. 3).

Afb. 3. (Omgewerkte) plattegrond van het Concerthuis met zalencomplex (naar tekening van architect Eelkema, gemaakt ten tijde van de verbouwing in 1923). Collectie Dienst RO/EZ.

Daarnaast moest ten behoeve van een toneel in de bovenzaal – die toen nog aan de zuidzijde van de zaal lag ter plekke van ongeveer de huidige entree tot de grote filmzaal van Images – een kleedkamer op de verdieping van het tweede achterhuis worden ingericht. In 1924 zou het toneel naar de noordzijde van de grote bovenzaal verhuizen, waar het ook nu nog aanwezig is.

Over het Concerthuis is in 2002 een publicatie verschenen van André Huitinga en Frans Westra². Dit boek beschrijft voornamelijk de rol van het Concerthuis als concertzaal en latere bioscoop. Het verhaal, dat hier verteld wordt, heeft alleen betrekking op de totstandkoming, de inrichting en het gebruik van het zalencomplex achter het Concerthuis. Van de decoraties, die eens de grote bovenzaal van het Concerthuis sierden, was tijdens het bouwhistorisch onderzoek vrijwel niets meer terug te vinden. Van de inrichting van deze zaal waren echter wel foto's aanwezig in de Groninger Archieven. Het grote zalencomplex en de bijzondere decoraties werden zo bijzonder geacht dat nader onderzoek van het zalencomplex gerechtvaardigd leek, temeer daar feitelijk niets bekend was over de bouw van dit immense complex midden in de stad. De voorgenomen afbraak van het achterste deel van het Concerthuis te zijner tijd ten behoeve van de bouw van het Groninger Forum vormde een extra aanleiding het gebouw eens nader te onderzoeken.

Een gat in de markt

Het heeft er alle schijn van dat de negen heren, die zich sinds 1778 eigenaren van het Concerthuis mochten noemen, omstreeks 1808/1809 een gat in de markt hadden ontdekt. Het pand op het huidige adres Poelestraat 30 was op 22 januari 1778 in hun bezit gekomen. Drie van de negen waren aanwezig bij de ondertekening van het koopcontract, de anderen lieten zich vertegenwoordigen. In de koopakte werd gesproken over *“een behuizinge ten noorden in de Poelestraat staande, laatst bij J.P. Riedel bewoond, met diens verdere annexen”*³.

Alhoewel de naam Concerthuis pas omstreeks 1800 in zwang raakte, waren in het verleden in het grote huis reeds vele concerten en bijeenkomsten gehouden⁴. Lag het aan de politieke situatie van die dagen dat zo'n groot zalencomplex in de tuin achter het Concerthuis zonder enige ruchtbaarheid kon worden gebouwd? Het kan haast niet anders. Van de negen eigenaren van het Concerthuis, te weten H.G. van Bulderen, S. Trip, zijn neef J. Hora Siccama, J.F. Fockens, W.C.H. Grave van Randwijck, J.D. Martens, H.J. Trip, vader van de eerdergenoemde S. Trip, H. Wolthers en zijn zoon W. Wolthers vervulden er tenminste drie op een bepaald moment een functie in het stadsbestuur. Van Bulderen was wethouder, Hora Siccama gezworene, H. Wolthers raadsheer, twee andere eigenaren waren militairen. Vast en zeker moeten ook zij op de hoogte zijn geweest van het aangekondigde koninklijk bezoek aan de stad Groningen in 1808. De stad zat toen met de handen in het haar, omdat er voor de hoge vorstelijke gast eigenlijk geen fatsoenlijke ontvangstruimte beschikbaar was. Het nieuwe stadhuis was nog steeds niet voltooid en daar kon de koning dus niet worden ontvangen. Uiteindelijk moest bij een particulier onderdak worden gezocht. Ook het officieel diner kon nog niet in het nieuwe stadhuis worden gegeven. Gelukkig ging het bezoek in 1808 niet door, maar het ontbreken van een grote zaal waarin een diner kon worden gegeven, een concert of een bal kon worden gehouden ter gelegenheid van zo'n officieel bezoek, was duidelijk geworden.

In het jaar 1809 kondigde de Franse koning opnieuw aan de stad Groningen te willen bezoeken. Het nieuwe stadhuis was ook toen nog steeds niet afge-

2. Huitinga en Westra, 2002.

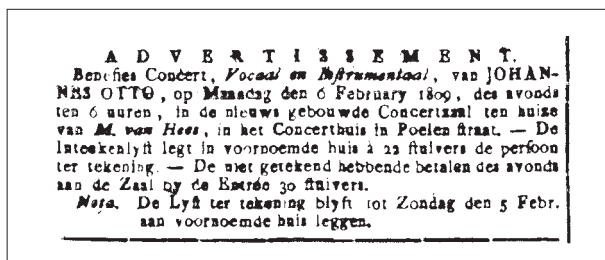
3. Friso 2006.

4. Huitinga en Westra 2002, 46.

Afb. 4. Het exterieur van het grote zalencomplex, 2006. Foto: Taco Tel, collectie Dienst RO/EZ.

bouwd. Alhoewel de koning ook ditmaal niet kwam, was er nú in ieder geval wel goede accommodatie beschikbaar waarin een gast van dergelijke allure door de stad kon worden gefêteerd. Door de bouw van dit grote zalencomplex hebben de eigenaren van het Concerthuis omstreeks 1808/1809 een bijdrage geleverd aan de behoefte aan ruime en goede accommodatie in de stad. Vreemd blijft het wél dat in de archieven met geen woord wordt gerept over de totstandkoming van een gebouw van dergelijke afmetingen – het zalengebouw meet circa tien bij ruim 33 meter – midden in het centrum van de stad (afb. 4). Zelfs van omwonenden werd indertijd geen enkel protest tegen de bouw in de tuin tussen het Concerthuis en de eenkamerwoninkjes aan de Popkenstraat vernomen⁵.

Afb. 5. In de advertentie wordt melding gemaakt van een benefietconcert.
Uit: *Groninger Courant* van 6 februari 1809.

Discussie over de bouwdatum

Slechts in een enkele advertentie in de *Groninger Courant* valt te lezen dat op 6 februari 1809 een benefietconcert wordt gehouden in de “nieuws gebouwde Concertzaal ... in het Concerthuis in Poelenstraat” (afb. 5)⁶. Verdere gegevens over de bouw van het complex ontbreken. Het gebrek aan informatie in de archieven

5. Friso 2007.

6. Met dank aan Harry Perton, die de advertenties leverde aan de auteurs A. Huitinga en F. Westra voor hun publicatie over het Concerthuis.

en de omschrijving van het pand, zoals die voorkomt in de akte van de volgende verkoop in april 1810, leidde ertoe dat de precieze bouwdatum van dit zalencomplex lang onduidelijk bleef. In de genoemde akte van 10 april 1810 waarbij de negen eerder genoemde eigenaren het pand onderbrachten in een combinatie van zo'n zestig eigenaren, wordt immers gesproken over: *“eene behuizing ten noorden in de Poelestraat op vrij eigen grond, met het vrije gebruik en de uitgank in de mandelige gang en poort na(ar) Agter de Muur, alsook de mandelige put en regenbak, met nog de tuin en twee kamers agter het voorschreven perceel ...”*⁷. In deze koopakte wordt het pand dus beschreven zonder de twee grote zalen, terwijl die op dat moment al wel aanwezig moeten zijn geweest.

Acht jaar later worden in de aankondiging van de veiling van het Concerthuis in de Groninger Courant van 27 november 1818 de twee grote zalen, geschikt voor het houden van concerten, danspartijen en vergaderingen, wel genoemd⁸. De verkoop volgt in januari 1819; het Concerthuis wordt aangekocht door S.M.S. de Ranitz, Hoofdontvanger der Belastingen. De Ranitz kocht: *“een royale herenbehuizing staande in het wijde van de Poelestraat noordzijde, het Concerthuis genaamd, waarin twee grote zalen, geschikt tot het houden van concerten, bals en diergelijke partijen, vijf beneden en ses bovenkamers, keuken, kelder en zolders, met een woonkelder daaronder, afzonderlijk verhuurd, met een open plaats terzijde en achter de behuizing, etc.”*⁹.

Uit de omschrijving van het pand in de verschillende koopakten zou licht kunnen worden geconcludeerd dat het zalencomplex tussen april 1810 en eind 1818 zou zijn gebouwd. De term *nieuws gebouwd* in de advertentie in de krant van februari 1809 kán een aanwijzing zijn voor de bouwdatum maar een dergelijke omschrijving zegt niet altijd dat het ook zeer recent gebouwd is¹⁰. Toch moet hier waarschijnlijk wél worden aangenomen, dat het zalencomplex ongeveer rond 1809 moet zijn verzeen¹¹. De melding van twee andere feestelijke gebeurtenissen kan deze redenering ondersteunen.

Ten eerste maakt het Natuur- en Scheikundig Genootschap in een advertentie in de Groninger Courant op 19 februari 1811 bekend dat het jaarlijkse feest van het Genootschap gehouden zal worden op 28 februari 1811 in de *grote Concertzaal* in de Poelestraat¹². Ook in oktober 1814 wordt de accommodatie gebruikt voor een feestelijke gebeurtenis. Op 10 oktober van dat jaar werd namelijk – in bijzijn van vorstelijke personen – het tweehonderdjarig bestaan van de Groninger universiteit gevierd. In de beschrijving van het feest ter ere van dit lustrum lezen we: *“De Akademische trein (= stoet) begaf zich tegen 5 uren naar het Concerthuis in de Poelestraat, om aldaar de Vorstelijke Personen op eenen maaltijd te ontvangen, welke aldaar voor rekening der Akademie, was in gereedheid gebragt. ...en na een weinig toevens in eene der benedenste kamers (werden de gasten) naar de groote zaal gebragt, waar thans eene tafel voor honderd personen was aangerigt en met de keur der uitgezochte spijzen voorzien”*¹³. Hier is het bewijs nog duidelijker aanwezig. Een diner voor honderd personen kan alleen in een van de grote zalen zijn gehouden omdat alle andere ruimten in het Concerthuis niet zo veel mensen kunnen bergen. In

7. Friso 2005. De twee kamers zijn twee eenkamerwoningen aan de Popkenstraat (toen Pontjesstraat genoemd).

8. Huitinga en Westra 2002, 51.

9. Friso 2005.

10. Mededeling van J.A. van der Hoeve, bouwhistoricus te Utrecht, die mij erop attent maakte dat we nog altijd spreken van Nieuwe Kerk in Groningen terwijl die al in 1664 is gebouwd.

11. De vermelding dat op 31 januari 1809 het nieuwe zalencomplex zou zijn ingewijd, kon niet worden getraceerd: zie Huitinga en Westra 2002, 50.

12. Advertentie in de *Groninger Courant* van 19 februari 1811.

13. Van Swinderen 1816.

de beschrijving wordt verder gesproken over *het van stadswege, in het Concerthuis, gegeven luisterrijk bal, hetwelk tot laat in den ochtend geduurd heeft*. Ongetwijfeld heeft dit bal plaatsgevonden in de bovenzaal van het Concerthuis.

Een derde bewijs vormt het jaarverslag van het Natuurkundig Genootschap van het jaar 1859. Daarin is sprake van een onderzoek naar de draagkracht van de vloerbalken in de grote bovenzaal. Bij het Genootschap – eigenaar van het Concerthuis sinds 1840 – waren klachten binnengekomen over het veren van de vloer tijdens het dansen. De bouwkundige kon de bezorgde dansers echter geruststellen; de vloer was nog net zo stevig als in het jaar waarin hij vijftig jaar eerder was gelegd. Ook hier wordt verwezen naar een bouwdatum (van vloer en mogelijk gebouw) omstreeks het jaar 1809.

Concertzaal of Vrijmetselaarsloge?

In de verkoopakte van het Concerthuis van 10 april 1810 treffen we de namen aan van 68 personen plus één vereniging, namelijk de Vrijmetselaarsloge l'Union Provinciale. Ieder was voor een verschillend aantal aandelen eigenaar geworden van het Concerthuis. Van de bijna zeventig eigenaren was een aanzienlijk deel volgens de oudste ledenlijst van l'Union Provinciale eveneens gelieerd aan deze Loge. De Vrijmetselaarsloge l'Union Provinciale zelf werd voor vier aandelen eigenaar van het complex.

L'Union Provinciale moet omstreeks 1771 in Groningen zijn opgericht¹⁴. Aanvankelijk hield de Loge haar zittingen in het pand De Gouden Helm aan de oostzijde van de Grote Markt. In januari 1775 verhuisde de Vrijmetselaarsloge naar het Concerthuis, toen uiteraard nog zonder het grote zalencomplex daarachter en in eigendom van John Philip Riedel, stadscantor en eveneens lid van de Vrijmetselaarsloge¹⁵. Na enige jaren raakte eigenaar Riedel in grote financiële moeilijkheden. Om de eigen meubelen buiten de gedwongen verkoop te houden, werd door de Loge uit haar midden een commissie gekozen, die erop moest toezien dat haar eigendommen niet in beslag werden genomen.

De Vrijmetselaarsloge kon ook na de verkoop van het pand in 1778 haar zittingen blijven houden in het Concerthuis, waarschijnlijk omdat van de negen nieuwe eigenaren tenminste drie lid waren van de Loge. Vermoedelijk omdat de accommodatie te klein werd bevonden, verhuisde l'Union Provinciale vanaf circa 1795 voor enige tijd naar een gebouw aan de Brugstraat. Wanneer l'Union Provinciale terugkeerde naar het Concerthuis, blijkt niet uit het Overzicht van plaats en tijd van vergaderen, aanwezig in het archief van de loge¹⁶. Het ligt echter voor de hand dat rond de datum van de bouw van het zalencomplex (1808/1809) de Vrijmetselaarsloge opnieuw haar intrek nam in het Concerthuis. Immers de Vrijmetselaarsloge was zelf een van de aandeelhouders in het pand. Daarbij leende het zojuist gereedgekomen grote zalencomplex zich uitstekend voor het houden van zittingen van de Vrijmetselaarsloge. Juist in die dagen floreerde de stedelijke Vrijmetselaarsloge omdat onder haar leden tal van Franse militairen was gelegd in en rond de stad Groningen.

14. RHC Groninger Archieven, Archief van Vrijmetselaarsloge l'Union Provinciale, toegangsnr. 426. Het oudste archief is zeer fragmentarisch overgeleverd. Gegevens afkomstig uit een overzicht van gebeurtenissen uit de eerste jaren van de Loge, inventarisnr. 231.

15. Voor Riedel, zie Huitinga en Westra 2002.

16. RHC Groninger Archieven, Archief van l'Union Provinciale, toegangsnr. 426, inventarisnr. 231.

Afb. 6. Grote schildering van een tempel met architraaf en timpaan tegen de achterwand van de grote bovenzaal in het Concerthuis. Binnen de tempel zijn menselijke figuren, ramskoppen en griffioenen of sfinxen afgebeeld. Vaag zijn de contouren van het destijds aanwezige toneel te herkennen. Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

Een bijzondere uitmonstering

Zeer verrassend is het beeld van de inrichting van de grote bovenzaal van het Concerthuis zoals die te zien is op foto's, genomen aan het begin van de 20e eeuw (afb. 6). Wie zou heden ten dage kunnen bedenken, dat de grote bioscoopzaal van Images, zoals die er nu uitziet ooit zo'n bijzondere uitmonstering heeft gekend?

Tegen de achterwand aan de zuidzijde van de grote zaal is een grote geschilderde voorstelling aangebracht. We zien een tempel met zuilen met boven de architraaf een timpaan. Binnen de voorstelling van de tempel zijn eveneens geschilderde voorstellingen aangebracht: links en rechts staan twee menselijke figuren afgebeeld, bovenaan in het midden lijken ramskoppen te zijn geschilderd. Helemaal onderaan staan twee fabeldieren. Centraal in de geschilderde voorstelling is een andere geschilderde decoratie aangebracht door Ploegschilder Jan Wiegers, waarvan het ontwerp afkomstig was van ir. Mulock Houwer. Deze geschilderde decoratie bestaat uit een cartouche met in een vierkant veld de tekst '*In Memoriam Prof. Doct. H.J. Hamburger voorzitter van het genootschap 1907-1924*'.

De betekenis van de geschilderde voorstellingen kan aan de hand van de overgeleverde foto niet goed worden gedefinieerd. De links en rechts staande personen zouden zich in de tempel kunnen bevinden maar zeker is dit niet. Ook over hun kleding valt vanaf de foto weinig te zeggen. De fabeldieren onderaan zouden griffioenen of sfinxen kunnen zijn¹⁷. Het gaat om gevleugelde dieren met een adelaarskop en een leeuwenlijf. Griffioenen staan symbool voor de wetenschap en gelden als onoverwinnelijk. Zowel gevleugelde als ongevleugelde griffioenen komt men tegen in de Egyptische kunst¹⁸. Sfinxen zijn net als griffioenen fabeldieren. Zij worden in het algemeen beschouwd als wachters van tempels en om die reden zouden ze hier kunnen zijn afgebeeld. Tevens gelden

17. Demisch 1977. Op pagina 14 van deze publicatie zijn afbeeldingen van sfinxen en griffioenen te zien, die grote gelijkenis vertonen met de in de bovenzaal van het Concerthuis afgebeelde fabeldieren.

18. Ibidem.

Afb. 7. Naar rechts kijkende sphinx met vrouwegezicht.
Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

Afb. 8. Naar links kijkende sphinx met mannengezicht.
Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

ze als bewakers van dodenakkers, staan ze symbool voor de dood en zelfs voor de zon, die hier in het timpaan boven in de voorstelling van de tempel te zien is.

Opmerkelijk zijn de later in de architraaf aangebrachte openingen waarachter filmprojectoren zijn opgesteld. Op de foto zijn vaag de bouwsporen te herkennen van de vroegere halfronde opening van het toneel. Tot 1924 lag immers het toneel aan de zuidzijde van de grote bovenzaal.

Of de maker van de geschilderde tempelvoorstelling zich heeft laten inspireren door de overige waarschijnlijk oudere decoraties in de zaal, is onbekend. In de achterwand bevonden zich naast het toneel twee deuren, die toegang gaven naar de achter de zaal gelegen ruimte. Boven deze deuren waren links en rechts zeer grote sfinxen in stuc aangebracht (afb. 7 en 8). Onder de grote figuren waren trofeeën te zien met links en rechts mummies. Trofeeën waren eveneens te vinden aan de lange wanden van de zaal tegen de drie schoorsteenmantels (afb. 9, 10 en 11). Daartussen waren koppen opgehangen, mogelijk van geleerden of figuren uit de geschiedenis. De betekenis van de verschillende objecten, die in de trofeeën voorkwamen, is tot op heden nog niet duidelijk geworden.

Waarschijnlijk is de bijzondere uitmonstering van de grote bovenzaal aangebracht bij de bouw van het zalencomplex (in 1808/1809) of kort daarna. Kennen we dan (nog) niet de precieze betekenis van alle details in de trofeeën, die tegen de lange wanden van de grote bovenzaal van het Concertzaal zijn verbeeld, de geschilderde voorstelling tegen de achterwand lijkt duidelijk te verwijzen naar de bestemming van de zaal als tempel van wetenschap (en kunst).

Over sfinxen kan nog het volgende worden gezegd: vanaf de renaissance kwamen sfinxen in de kunst voor, op schilderijen, als wanddecoratie en in sculptuur.

Afb. 9. Trofee met daarin onder andere een schuin geplaatste vaas en een mummie.
Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

Afb. 10. Trofee met verschillende voorwerpen zoals korenaren, een schild en een pijl.
Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

Afb. 11. Trofee met een schuin geplaatste afgeknotte zuil, korenaren, een bijl en een bundel pijlen. Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

Het hoogtepunt van zijn populariteit kende de sfinx echter vanaf het eind van de 18e eeuw. Dit is vooral te danken aan de verspreiding van tekeningen van Egyptische motieven van de Italiaanse tekenaar Giovanni Battista Piranesi in heel Europa¹⁹.

Egyptische motieven als tempels en sfinxen werden pas écht populair na de expeditie van Napoleon naar Egypte in de jaren 1798/1799. Samen met het leger van Napoleon trokken destijds honderden *savants* in de legerkolonnes mee om de bijzonderheden van het land vast te leggen.

De ongevleugelde sfinxen boven de deuren van de grote zaal in het Concert-huis met waarschijnlijk links het gezicht van een vrouw en rechts het gezicht van een man, doen erg denken aan de sfinxen, die de hal van het museum Albertina in Wenen sieren²⁰. Net als de sfinxen in het Concerthuis hebben die in Wenen een gewaad om de schouders hangen. De sfinxen in Wenen dateren uit de jaren 1822/23, dus ongeveer dezelfde periode als die in het Concerthuis.

Of de gebruikers een stem hebben gehad bij de inrichting en decoratie van de bovenzaal van het Concerthuis is niet bekend uit gegevens uit de archieven. In de eerste periode van zijn bestaan werd de bovenzaal hoogstwaarschijnlijk gebruikt door de Vrijmetselaarsloge, in een eerder stadium waren zij gebruikers van zalen van het oude Concerthuis. In hoeverre hebben zij een bijdrage geleverd aan de bijzondere decoratie? Uit de literatuur wordt wel een voorliefde voor de toepassing van motieven uit het oude Egypte bespeurd bij de inrichting van hun tempels door leden van Vrijmetselaarsloges²¹. Hun invloed op de architectuur en aanverwante kunst wordt onder andere door een auteur als Curl als aanzienlijk beschouwd, vooral als het gaat om de toepassing van motieven uit Egypte²². Of voor de decoraties in de bovenzaal van het Concerthuis de Groninger

19. Curl 1994, 87-96.

20. Demisch 1977, 186, afb. 519.

21. Curl 1991. Met dank aan J.A. van der Hoeve, bouwhistoricus te Utrecht.

22. Ibidem.

vrijmetselaars, gebruikers van het gebouw, de inspirators zijn geweest, is echter tot nu toe niet met enige zekerheid te zeggen²³.

Het Natuurkundig Genootschap

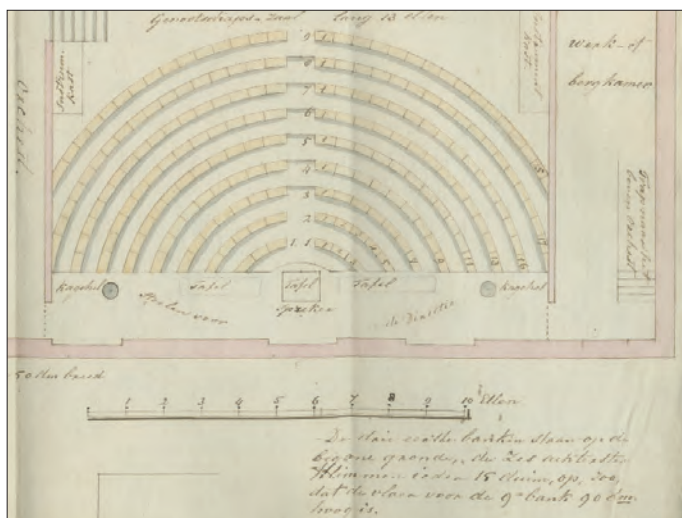
Een andere gebruiker van het Concerthuis in de periode vóór de bouw van het grote zalencomplex was het Tweede Natuurkundig Gezelschap. Dit Gezelschap was in 1803 opgericht en huurde een zaaltje voor haar bijeenkomsten gedurende het seizoen 1805/1806.

In oktober 1810 werd het Tweede Natuurkundig Gezelschap met het oudere – in 1801 opgerichte – Natuur- en Scheikundig Genootschap verenigd tot één vereniging, die onder de naam Natuurkundig Genootschap verder ging.

De bijeenkomsten van het Natuurkundig Genootschap waren zeer populair in de eerste decennia van de 19e eeuw en werden door steeds meer belangstellenden bezocht. Op deze avonden werden lezingen gehouden en natuurkundige proeven gedemonstreerd voor een steeds groter publiek. En dus werd door het Natuurkundig Genootschap naarstig uitgekeken naar een eigen onderkomen.

In de loop van 1840 deed zich de mogelijkheid voor om het Concerthuis te kopen. Met de aankoop van een eigen pand zou eindelijk de wens van het Genootschap kunnen worden vervuld om een echte gehoorzaal te verkrijgen.

De koopakte was nauwelijks gepasseerd of er werden ingrijpende plannen gesmeed voor verbouwing van het Concerthuis en de inrichting van het zalencomplex erachter. Voor zover die plannen het zalencomplex betroffen, werd bijvoorbeeld overwogen om de aanwezige grote bovenzaal te verhogen. Dit plan had

Afb. 12. Tekening van de nieuwe Gehoorzaal van het Natuurkundig Genootschap in de benedenzaal van het zalencomplex. In 1898 werd dit amfitheater afgebroken. Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

23. Dr. H. Schoonhoven te Zuidlaren maakte mij attent op het inventarisatieproject van logegebouwen dat enige jaren geleden werd gehouden door de Stichting OVN (Stichting ter bevordering van wetenschappelijk Onderzoek naar de geschiedenis van de Vrijmetselarij in Nederland). Uit het onderzoek bleek dat zeer veel ruimtes in gebruik bij Vrijmetselaarsloges, waren gedecoreerd met stucwerk waarin eenzelfde strik met lint te zien is met daaraan meestal een bundel maçonnieke werktuigen. Bij de decoraties in de grote bovenzaal van het Concerthuis zou het echter om veel algemener symboliek gaan (oogst, vruchtbaarheid, overvloed). Vriendelijke mededeling van Andréa Kroon, kunsthistoricus/voorzitter OVN.

niet de instemming van alle bestuursleden, het werd uiteindelijk afgewezen omdat hierdoor de bovenzaal “*geheel bedorven zou worden: schoorstenen, stukadoorswerk, enzovoort*”²⁴. Wel doorgang vond de inrichting van een speciaal voor de bijeenkomsten van het Natuurkundig Genootschap in de benedenzaal gebouwd amfitheater met ongeveer tweehonderd zitplaatsen. Een tekening van het amfitheater oftewel de *gehoorzaal* van het Natuurkundig Genootschap is bewaard gebleven (afb. 12)²⁵. Voor de inrichting van de nieuwe *gehoorzaal* zou het traditionele Donderdagsconcert, dat tot nu toe steeds in de concertzaal beneden werd gehouden, moeten verhuizen naar de bovenzaal. Ook het Stedelijk Gymnasium maakte traditioneel gebruik van de bovenzaal voor de jaarlijkse promotie en de prijsuitdeling. De stad betaalde voor het gebruik van de zaal voor eigen activiteiten een jaarlijkse vergoeding van f 100,-.

Wegens de grote populariteit van de bijeenkomsten van het Natuurkundig Genootschap bleek binnen vijf jaar de gehoorzaal met amfitheater al veel te klein te zijn en dus werd er gedacht over een verbouwing²⁶.

In april 1860 onderging het Concerthuis opnieuw een verbouwing²⁷. Of de werkzaamheden betrekking hadden op het zalencomplex of op het oude pand ervoor, is echter onbekend gebleven aangezien details over deze verbouwing ontbreken²⁸.

In 1871 werd de vloer van de grote bovenzaal verstevigd met een moerbalk waaronder drie gietijzeren kolommen werden geplaatst. Een van de overgebleven kolommen is nu nog te vinden naast het toneel in de grote bovenzaal.

De afbraak van het amfitheater

In de zomer van 1898 onderging de gewone *gehoorzaal*, de zaal waarin steeds de bijeenkomsten van het Natuurkundig Genootschap werden gehouden, een grote verandering die als een grote verbetering moet worden beschouwd²⁹. Het amfitheater werd namelijk afgebroken, waardoor de hoge banken verdwenen. Deze werden nu vervangen door ongeveer zestig gemakkelijke stoelen van waaruit men de demonstraties van natuurkundige proeven kon aanschouwen. Alle stoelen stonden gelijkvloers. Alleen de demonstratietafel stond nog op een verhoging, zodat de proeven beter konden worden gezien door de toeschouwers. Achter degene die de proeven deed, was een projectiebord opgehangen. De zaal was nu tevens van een lambrisering voorzien en aan de wand tegenover de spreker was in een cartouche een spreuk aangebracht: ‘*Geen waarheid stond nog ooit een and're in de weg*’.

Oorspronkelijk liep onder de hoge banken van het amfitheater een lange gang van de voordeur naar de achterzaal. Deze gang aan de westzijde van het

24. Friso 2006.

25. RHC Groninger Archieven, Archief van het Natuurkundig Genootschap, toegangsnr. 1454, inventarisnr. 71.

26. Ibidem, *Jaarverslag Natuurkundig Genootschap 1844*.

27. Ibidem, *Jaarverslag Natuurkundig Genootschap 1860*.

28. Ibidem. In de jaarverslagen over 1860, 1861 en volgende jaren worden niet met name genoemd, welke wijzigingen in het gebouw werden aangebracht. Aan de gewone vergaderzaal (huidige Kapteynzaal) vond nog geen verbouwing/renovatie plaats aangezien de wens om deze zaal te vernieuwen na 1860 nog steeds bestond. Het geld voor renovatie van deze ruimte kwam pas beschikbaar na verkoop van natuurkundige instrumenten in het jaar 1863 (zie *Jaarverslag Natuurkundig Genootschap 1864*). De vertimmering van de ‘gewone vergaderzaal’ vindt plaats in 1865. Zowel bij het plan voor de vertimmering als bij de uitvoering wordt advies gegeven door de Stadsbouwmeester J.G. van Beusekom.

29. Ibidem, *Jaarverslag Natuurkundig Genootschap over het jaar 1898*.

pand onderging aan het einde van de 19e eeuw eveneens een modernisering. Er werden stucplafonds aangebracht en er verschenen paneelvormige omlijstingen. Bezoekers van de achterzaal werden voortaan echter door de gehoorzaal geleid. Dit was weliswaar een handicap maar in de praktijk kwam het eigenlijk nauwelijks voor dat beide zalen op de begane grond tegelijkertijd in gebruik waren. Voordeel van de verbouwing van 1898 was dat de *gehoorzaal* nu veel gezelliger aandeed door de nieuwe stoelen.

Ten behoeve van de brandveiligheid waren dat jaar ook voorzieningen getroffen voor de bovenzaal. Daar werd een nooddeur aangebracht met een ijzeren bordes en een brede ijzeren trap naar de open plaats.

Van concertzaal naar bioscoop

De transformatie van concertzaal tot bioscoopzaal is door Huitinga en Westra uitgebreid beschreven in hun publicatie over het Concerthuis³⁰. De eerste filmvoorstellingen in het Concerthuis vonden reeds in 1898 plaats. Ook de eerdergenoemde prof. Hamburger had reeds vroeg de voordelen van filmvertoning ingezien naast de gebruikelijke lezingen en demonstratie van natuurkundige proeven. Op zijn initiatief kwam er een cabine in de bovenzaal voor het vertonen van films.

Zowel aan de bovenzaal als aan de zogenaamde *Zaal van Physica* op de begane grond werden aan het begin van de 20e eeuw verbeteringen aangebracht³¹. Rondom in de zaal werd een lambrisering gemaakt, de drie oude schoorsteenmantels verdwenen, het schilderwerk werd opgefrist, in het plafond werd een kleine rozet aangebracht dat overeenkwam met de aanwezige rozetten en de vloer werd belegd met parket³².

Grootse plannen voor verbetering en uitbreiding van het zalencomplex werden in de loop van 1907 gelanceerd door architect Eelkema, met wie in het diepste geheim besprekingen plaatsvonden over eventuele aankoop van naastgelegen panden. Door aankoop van deze panden zou het zalencomplex niet alleen in de lengte maar ook in de breedte kunnen worden uitgebreid. Zo zouden bergplaatsen voor toneelrekwisieten en kleedkamers kunnen worden toegevoegd aan het complex. Op de begane grond zou van het bestaande *Physica-zaaltje* een koffie- en leeszaal kunnen worden gemaakt. Deze nieuwe koffie- en leeszaal zou door middel van een wand met bijvoorbeeld pilaren of gemetselde bogen van de ruimte die toen dienst deed als verkooplokaal, kunnen worden gescheiden. Eventueel zouden gordijnen of glazen deuren de beide ruimten van elkaar scheiden. Het Concerthuis zou een nieuwe carrière kunnen beginnen als een écht Venduhuis. Wegens het ontbreken van financiële middelen gingen deze ambitieuze plannen niet door. Een veel minder ingrijpende verbouwing kon wél worden uitgevoerd. Het bestek daarvoor dateert van 14 februari 1904 en werd opgemaakt door architect Eelkema. Het ging hierbij voornamelijk om een nieuwe indeling van de benedenverdieping³³. Eelkema kon nu de veel minder vergaande voorstellen voor verbetering wél uitvoeren³⁴.

30. Huitinga en Westra 2002, 96-99.

31. Blijkbaar is de zaal, die in documenten van het archief van het Natuurkundig Genootschap steeds *gehoorzaal* wordt genoemd op een bepaald moment omgedoopt tot *Zaal van Physica* oftewel het *Physica-zaaltje*.

32. Friso 2006.

33. Ibidem.

34. Ibidem.

In 1930 nog adviseerde ir. Mulock Houwer, lid van het Natuurkundig Genootschap, om toch vooral deze bijzondere bovenzaal in tact te laten. “Want met haar welverzorgde, belangwekkende architectonische decoratie gaat van deze zaal een bepaalde bekoring uit en men moet er tegen opzien, daarin iets te veranderen”, schreef Mulock Houwer in zijn advies³⁵. Ongelukkigerwijs is bijna niets van de bijzondere stucdecoraties overgebleven. Een brand in het voorjaar van 1956 is waarschijnlijk de aanleiding geweest om voorgoed een einde te maken aan het, naar de mening van velen, inmiddels ouderwets interieur van Egyptische motieven. De gevolgen van de brand kunnen niet zo ingrijpend zijn geweest dat de decoraties onherstelbaar moeten zijn geweest. In het *Nieuwsblad van het Noorden* stond dat de zaal totaal geruïneerd was; veel brandsporen zijn bij de bouwhistorische opname echter niet aangetroffen. De zaal bood een trieste aanblik: “stukken plafond waren naar beneden gekomen en vóór het toneel gaapte een enorm gat in de zolder ...”, noteerde de verslaggever in de krant van die dag³⁶. De brand leek een goede aanleiding om de zaal een moderner aanzien te geven. In die moderne inrichting pasten geen sfinxen meer. Bij een tweede, definitieve opknopbeurt kreeg de grote zaal een nog strakker interieur, passend bij de moderne tijd. Details als rozetten in de hoeken van het oorspronkelijke plafond werden bij het bouwhistorisch onderzoek nog aangetroffen (afb. 13). Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat ook delen van de stucdecoraties tegen de wanden verstopt zitten achter de huidige voorzetwanden.

Afd. 13. Rozet van het plafond uit de grote bovenzaal. De rozet kwam tevoorschijn bij het bouwhistorisch onderzoek van het zalencomplex in 2006. Foto: Taco Tel, collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 14. Schematische voorstelling situering Forum. Tekening: <http://www.groningen.nl/functionies/pagfunctie.cfm?parameter=2082>.

35. Friso 2006.

36. Huitinga en Westra 2002, 93.

Van de benedenzaal is evenmin iets van de oorspronkelijke inrichting terug te vinden. Concerten werden in de Poelestraat niet meer gehouden en in het jaar 1967 werd het Concerthuis officieel een bioscoop.

In 2001/2002 vond een grote verbouwing plaats en werd bouwhistorisch onderzoek verricht omdat veel onderdelen van het complex tijdelijk in het zicht waren zodat bouwsporen konden worden gedocumenteerd. Het bouwhistorisch onderzoek betrof toen echter vooral het voorhuis en de eerste twee achterhuizen. Het grote zalencomplex viel buiten het onderzoek. Het documenteren van het zalencomplex kreeg prioriteit toen de plannen voor de Grote Markt oostzijde meer vorm kregen. Bij deze plannen zal een nieuw plein worden gecreëerd ter plekke van de huidige Naberpassage. Aan het nieuwe plein zal het Groninger Forum verrijzen, een gebouw waarin de Openbare Bibliotheek Groningen en afdelingen van het Groninger Museum en de Groninger Archieven zullen worden gevestigd (afb. 14). Voor de bouw van het Forum zal het grote zalencomplex achter het Concerthuis worden afgebroken nadat het twee eeuwen dienst heeft gedaan voor het houden van bijeenkomsten van het Koninklijk Natuurkundig Genootschap, concerten en danspartijen en vanaf de 20e eeuw voor de huisvesting van drie filmzalen van Images. Een nieuw gebouw zal op de plek verrijzen met ruimte voor nieuwe activiteiten.

Literatuur

- Brood, P., P. Nieuwland, en L. Zoodsma, *Homines Novi. De volksvertegenwoordigers van 1795*. Amsterdam, 1993.
- Caransa, A., *Vrijmetselarij en jodendom. De wereld een tempel*. Hilversum, 2001.
- Clayton, P. A., *The rediscovery of Ancient Egypt. Artists and travellers in the 19th century*. Cambridge, 1982.
- Curl, J. S., *The art & architecture of Freemasonry*. Londen, 1991.
- Curl, J. S., *Egyptomania. The Egyptian Revival: a Recurring Theme in the History of Taste*. Manchester, 1994.
- Demisch, H., *Die Sphinx. Geschichte ihrer Darstellung von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Stuttgart, 1977.
- Duisenberg, A., J. Otten Husly (1738-1796). *Avant-garde architect tijdens de Verlichting*. Rotterdam, 1998.
- Formsma, W.J. e.a., *Historie van Groningen Stad en Land*. Groningen, 1976.
- Friso, W., *Archiefonderzoek Concerthuis*. Groningen, 2005.
- Friso, W., *Archiefonderzoek Concerthuis*. Groningen, 2006.
- Friso, W., *Vervolgonderzoek Concerthuis*. Groningen, 2007.
- Huitinga, A. en F. Westra, *Geschiedenis van een Patriciërshuis en kleurrijk Volkspaleis (1325-2002)*. Groningen, 2002.
- Kamphuis, H.A., *Stad en Lande tijdens de Bataafse Republiek. Bestuurlijke en gerechtelijke verhoudingen in Groningen, 1795-1807*. Assen, 2005.
- Koolhaas Beijnen, G.J.W., *Historisch Gedenkboek der herstelling van Neêrlands onafhankelijkheid in 1813*. Haarlem, 1912.
- Masonic and Esoteric Heritage, New Perspectives for Art and Heritage Policies*, Congresbundel van de Stichting OVN (Stichting ter bevordering van wetenschappelijk Onderzoek naar de geschiedenis van Vrijmetselarij in Nederland), gehouden in de Koninklijke Bibliotheek, Den Haag op 20-21 oktober 2005.
- Meilink, P.A., 'Napoleon naar Groningen?' in: *Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1909 (1908)*, 179-199.
- Schuitema Meijer, A.T., *De raadhuizen van de stad Groningen*. Groningen, 1962.
- Strathern, P., *Napoleon in Egypt*. Londen, 2007.
- Swinderen, Th. Van, 'Beschrijving van de plegtigheden, welks bij gelegenheid van den tweehonderdsten verjaardag der Groninger Academie hebben plaatsgehad' in: *Almanak Academiae voor 't jaar 1813-1816*. Groningen, 1813-1816.
- Teenstra, M D., *Chronogisch Overzicht van gebeurtenissen die in ons vaderland en elders hebben plaats gehad; en wel inzonderheid in de provinciën Groningen, Friesland en Drenthe, van het jaar 1795 tot 1815*. Groningen, 1862.
- Tel, T., *Bouwhistorische opname Poelestraat 30 (rapport)*. Groningen, 2007.
- Woude, R. van der, 'Gelijkheid op kruiken. De Bataafse revolutie in de stad Groningen, 1795-1803' in: *Historisch Jaarboek Groningen 1995*, 39-63.